

Menneskerettigheter og psykologi:

Arbeid som forplikter

Nora Sveaass

Menneskerettighetsutvalget i Norsk Psykologforening

Det var en milepæl da Psykologforeningen for 20 år siden etablerte et eget menneskerettighetsutvalg. Den gang som nå er målet å arbeide for at «psykologisk fagutøvelse skal ivareta grunnleggende menneskerettigheter.»

Menneskerettigheter har en nær og naturlig forbindelse til psykologifaget og psykologisk fagutøvelse. Ikke minst når vi ser på retten til verdighet og integritet og på beskyttelse mot krenkelser, diskriminering og vold. Og videre: barns rett til utdanning og et liv med foreldre, kvinners rett til likebehandling og alle menneskers rett til liv og til best oppnåelige helse.

Forpliktet

Til tross for dette har psykologi og menneskerettigheter lenge levd parallelle liv, og psykologers rolle i arbeidet med å fremme menneskerettigheter og beskytte mot brudd på disse har vært lite påaktet i faget. Det var derfor en milepæl da Norsk psykologforening for 20 år siden etablerte et eget menneskerettighetsutvalg (MRU). Utvalgets mål var å tydeliggjøre hvordan psykologisk kunnskap og psykologers virke er knyttet til menneskerettighetene slik disse kommer til uttrykk i FNs menneskerettighetskonvensjon. Vi er nødt til å vite hva Norge som land har forpliktet seg til internasjonalt gjennom ratifisering av sentrale konvensjoner, og hva dette betyr når det gjelder å oppfylle disse rettighetene i praksis.

I mange tilfeller står nettopp vi som psykologer sentralt i arbeidet med å realisere disse rettighetene, enten det dreier seg om arbeid med barn som mishandles, enslige mindreårige asylsøkere som ikke får beskyttelse, mennesker med psykiske lidelser som medisineres under tvang eller legges i belter, kvinner som utsettes for seksuell vold, eller mennesker som sitter for lenge i varetekt eller i isolasjon som disiplinærstraff. Psykologer er ofte der slike rettighetsbrudd skjer, og vi har da et ansvar for å vite, forstå og handle.

Denne forpliktelsen ble lang tydeligere etter hvert som overvåkningsmekanismene, først og fremst traktatorganene, spesialrapportører o.l., ble etablert og dialogene mellom internasjonale, regionale og nasjonale mekanismer og institusjoner kom i stand og fikk stadig større oppmerksomhet og rolle. Det betyr også at menneskerettighetene er noe langt mer enn ideelle målsettinger; de representerer forpliktelser som et land må følge i praksis, vel vitende om at internasjonale organer vil kunne kritisere myndigheter som unndrar seg eller ikke tar disse forpliktelsene på alvor. Dette var et viktig utgangspunkt for utvalgets arbeid, og er fortsatt det viktigste budskapet ut til norske psykologer.

På den tiden Menneskerettighetsutvalget ble etablert, fantes det flere psykologforeninger rundt om i verden med egne etikkutvalg, men den norske foreningens menneskerettighetsutvalg var det første i sitt slag. Etter dette har mye skjedd. Viktige initiativ er tatt internasjonalt, ved at European Federation of Psychological Associations (EFPA) har fått sitt eget «Board of human rights and psychology» med mål å styrke menneskerettigheter i organisasjonsarbeid. Da Den europeiske psykologkongressen ble arrangert i Oslo i 2009, ble det etablert et «menneskerettighetsspor». Dette er

en egen del av programmet som utelukkende rommer presentasjoner og diskusjoner som dreier seg om menneskerettigheter og psykologi, og sporet er i dag et fast innslag ved disse konferansene.

Et kort historisk tilbakeblikk rammer inn arbeidet vi har gjort i løpet av disse tyve årene, og de målene som ble satt av og for Menneskerettighetsutvalget.

Bakteppet

Flere internasjonale politiske hendelser på 1990-tallet tydeliggjorde forholdet mellom politikk og psykologi på en måte som stimulerte til etableringen av et menneskerettighetsutvalg. De latinamerikanske militærdiktaturene hadde falt, og lidelsene til alle menneskene som var blitt torturert, hadde opplevd år med forfølgelse og at familiemedlemmer var drept eller forsvunnet, kom for en dag. Psykologer engasjert i dette arbeidet beskrev sine erfaringer og fortalte om konsekvensene av diktaturenes vold og undertrykking. De krevde rettsoppgjør og at noen skulle stilles til ansvar for sine handlinger. Et fravær av dette ville være å betrakte som en forlengelse av forfølgelse og tortur. Den latinamerikanske kampen mot straffefrihet ble hørt internasjonalt og bidro til utviklingen av internasjonale systemer for rettferdig oppgjør med de ansvarlige for alvorlige menneskerettighetsbrudd, og da ikke bare ut fra et juridisk perspektiv, men også ut fra et psykologisk helingsperspektiv. I denne perioden ble tribunalene som etterforsket og dømte krigsforbrytelsene både i det tidligere Jugoslavia (ICTY) og Rwanda (ICTR) etablert, begge som midlertidige domstoler etter initiativ av FN, mens arbeidet med å få på plass Den internasjonale straffedomstolen (ICC) ble intensivert og kunne vedtas i 1998.

Menneskerettighetene er noe langt mer enn ideelle målsettinger; de representerer forpliktelser som et land må følge i praksis

Både virksomheten til de latinamerikanske psykologene og arbeidet med å utvikle tribunalene understreket med all mulig tydelighet de psykologiske dimensjonene i de politiske konfliktene. Systematiske voldtekter av kvinner i krigen på Balkan gjorde at seksuell vold i krig for første gang ble anerkjent som forbrytelse mot menneskeheten. I Rwanda lå ekstrem diskriminering og ydmykelser til grunn for det som skulle bli et folkemord; en brutal historie som dreide seg om hvordan avhumanisere fienden og skape hatbilder. Og i begge disse to krigene så man at frende drepte frende; at sameksistens kunne gå over til massedrap. Men etter krigen kom kravene om forsoning og fred. Krav om psykologisk bistand til krigssofrene ble reist, blant annet med utgangspunkt i FN-konvensjoner, og det internasjonale samfunnet krevde støtte til dem som vitnet om forbrytelsene. Alt dette satte sentrale psykologiske temaer på dagsorden.

I Sør-Afrika hadde en ekstrem apartheidstat styrt i mange år, men i 1990 ble verdens mest kjente politiske fange, Nelson Mandela, satt fri. En ny æra begynte, og i 1994 ble han valgt til president. For første gang ble en «Sannhets og forsoningskommisjon» nedsatt. Her var tanken at både offer og overgriper skulle fortelle om det som hadde skjedd, og at det i dette lå en mulighet for tilgivelse. Dette satte sterke psykologiske prosesser i sving. Mange valgte å stå frem med sine historier, og vitnesbyrdene ble kringkastet via TV. Noen ba om tilgivelse, andre fikk det, mange valgte aldri å fortelle, og prosessen ble til slutt avrundet – i manges øyne altfor tidlig. Men en modell var skapt, der betydningen av å få frem sannheten og anerkjenne og synliggjøre lidelse var utviklet. Denne modellen ble et viktig referansepunkt for senere prosesser om sannhet, forsoning og rettferdig overgang.

De mest sentrale menneskerettighetskonvensjonene falt også på plass på 90-tallet, og det ble lagt sterkere vekt på oppfølgingen av statlige forpliktelser. Retten til kompensasjon og behandling/rehabilitering til mennesker som hadde vært utsatt for tortur, var stadfestet, og arbeidet med FNs barnekonvensjon ble fullført. Arbeidet med konvensjonen om rettigheter til personer med nedsatt funksjonsevne ble påbegynt, og vedtatt i 2003.

Politiske prosesser og mål i arbeidet

Alle disse hendelsene utgjorde viktige elementer i vårt arbeid med å utvikle Menneskerettighetsutvalget. Vi ønsket å løfte frem viktigheten av psykologers arbeid med menneskerettigheter og konsekvensene av brudd på disse. I denne prosessen skjønnte vi at kollegaer som protesterte mot overgrep og krevde folks rettigheter, selv ble forfulgt. Det gjorde det klart for oss at internasjonal solidaritet er viktig. Vi så at straffefrihet kunne medføre store psykologiske problemer for ofrene og stå i veien for bearbeiding av tap og overgrep, noe som bidro til at vi støttet opp om kravet om rettsoppgjør og rettferdig håndtering av vitner og ofre. I den sammenheng ble det internasjonale kravet om at stater må sørge for rehabilitering av torturerte en viktig rettesnor, og vi prioriterte å spre kunnskap om dette. Vi ble også oppmerksomme på at mange av våre klienter hadde rettigheter vi tidligere ikke hadde vært klar over, og at det var viktig at vi med vår kompetanse på menneskerettigheter bidro til at disse rettighetene ble respektert både nasjonalt og internasjonalt. Vi så også at psykologer selv kunne bidra til at overgrep fant sted – ikke alltid bevisst, men oftere som en konsekvens av manglende kunnskap om menneskerettigheter og hvilke følger brudd på disse kunne ha. Vi så betydningen av å løfte frem disse diskusjonene og forpliktet oss derfor til å stå frem, argumentere for og dele vår kunnskap, hele tiden med et ønske om å få til et bedre og mer gjennomført forsvar for menneskerettigheter. Vi ble ofte minnet om at politiske prosesser alltid har psykologiske aspekter ved seg – og at en bevisstgjøring av dette kan bidra til å gi retning til den faglige kursen.

Vi har hele tiden ønsket å synliggjøre et menneskerettighetsperspektiv i psykologisk arbeid, og utvide kunnskapen om forholdet mellom menneskerettigheter og psykologi, ikke som abstrakte begreper, men konkret forankret i psykologisk virksomhet. Og vi har ønsket å kunne snakke om situasjoner der det kan være motstridende hensyn og rettigheter. I slike saker oppstår viktige faglige og fagetiske dilemmaer, særlig innenfor områder som psykisk helsevern, barnevern, diskrimineringsvern og asylfeltet.

Det å ha en menneskerettighetsforankring betyr at vi må være villig til å se kritisk på egen aktivitet og tåle at våre faglige valg og strategier blir vurdert ut fra et menneskerettighetsperspektiv. Dette er ikke alltid like opplagt og velkomment. Et slikt kritisk blikk på egen virksomhet har medført motstand både i Norge og internasjonalt. Det kan for eksempel gjelde kritikk av tvangsbruk, manglende protester når vi ser at forhold er skadelige for barn og unge, eller at vi unnlater å bruke vår faglighet til å stå opp for folks rettigheter.

Vi har ønsket å styrke psykologers evne og interesse for å delta i den offentlige debatten og kommentere forhold som strider mot menneskers rettigheter, og som ut fra vår psykologiske kunnskap kan være ødeleggende for menneskers psykiske helse. Mange temaer vil i lang tid fremover være sentrale debattsaker. For eksempel har vi en stor jobb å gjøre for å sikre at mennesker får behandling og oppfølging etter alvorlige menneskerettighetsbrudd, først og fremst tortur og mishandling, men også etter andre former for overgrep. Vi må jobbe lenge ennå med å stanse og motarbeide diskriminering av mennesker, enten det er på grunnlag av kjønn, rase, etnisitet eller seksuell identitet. I tillegg til å stride mot grunnleggende rettigheter er dette forhold som er sterkt psykologisk

nedbrytende. Undervisning og formidling av slike forhold er påkrevet, og viktige oppgaver for utvalget har vært å styrke dette, både når det gjelder grunnutdanning av psykologer og innen egen spesialistutdanning. Her gjenstår en god del arbeid.

Menneskerettighetsarbeid er i seg selv tverrfaglig, og samarbeidet med organisasjoner i sivilsamfunnet har alltid stått høyt på dagsorden. Gjennom et slikt samarbeid har Norsk psykologforening kunnet få en stemme inn når det gjelder saker norske myndigheter skal ta opp i internasjonale fora, slik som i FNs Menneskerettighetsråd i Genève og i FNs Generalforsamling i New York. Og vi har kunnet bidra med å informere andre land og komiteer om forhold som kan påpekes overfor Norge, slik at de har kunnet øve press på norske myndigheter for å få til forandring.

Prinsipp

I dag heter det i Psykologforeningens prinsippprogram: «Psykologisk fagutøvelse skal ivareta grunnleggende menneskerettigheter.» Dette er en meget viktig formulering – den ble vedtatt etter forslag fra Menneskerettighetsutvalget og understreker den så uendelig viktige sammenhengen mellom internasjonale konvensjoner, nasjonal lovgivning og daglig psykologisk arbeid. Godt psykologisk håndverk i et menneskerettighetsperspektiv er basert på respekt, refleksjon og kunnskap. Tyve år er ingen alder i denne sammenhengen – og arbeidet med å styrke respekten for menneskerettighetene er stadig like aktuelt. I dagens internasjonale situasjon er det sannsynligvis viktigere enn noen gang. ×

Referanser

Relevant lesning

Ekeløve-Slydal, G.M. (2014). *Menneskerettigheter. En innføring*. Oslo: Humanist Forlag.

Høstmælingen, N. (2005). *Hva er menneskerettigheter?* Oslo: Universitetsforlaget.

Røknes, O.H., Hjort, H. & Sveaas, N. (red). (2009). Menneskerettigheter (Temanummer). *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 12.

Stang, E.G. & Sveaass, N. (2016). Hva skal vi med menneskerettigheter? Betydning av menneskerettigheter i helse- og sosialfaglig arbeid. Oslo. Gyldendal Akademisk.

Thune, G.H. & Stavrum, A. (2012). *Menneskerettighetene i helse- og omsorgssektoren og NAV*. Oslo: Abstrakt forlag.